

Іван Куций

Образ католицизму в українській історичній думці Східної Галичини XIX ст.

Досліджено образ католицизму в українській історичній думці Східної Галичини XIX ст. З'ясовано ставлення істориків до Католицької церкви та її ролі в українських церковно-релігійній історії. Окрему увагу звернуто на погляди українських істориків щодо ролі Католицької церкви в укладенні Брестської церковної унії.

Ключові слова: католицизм, церква, унія, Захід, Європа, історіографія

В умовах непростої міжконфесійної взаємодії й одночасно геополітичного та цивілізаційного самовизначення України у сучасному світі актуальним науково-дослідницьким завданням постає з'ясування способів рецепції Католицької церкви й католицизму як релігійно-духовного феномена українською інтелектуальною думкою попередніх епох, зокрема науково-історичною думкою Галичини XIX ст. Оскільки конфесійно-обрядовий фактор був у цей час визначальним чинником національної, культурної та цивілізаційної ідентифікації, то дослідження поглядів тогочасних істориків на ретроспективу церковно-релігійних процесів має безсумнівну актуальність для з'ясування соціокультурних реалій XIX ст. Водночас питання церковно-релігійної історії, порушені істориками XIX ст., не втратили своєї гостроти і значущості і для сьогодення.

Головною метою нашого дослідження буде простежити концептуальні погляди українських істориків Галичини XIX ст. на католицизм та його роль в українських суспільно-політичних та церковно-релігійних процесах XIII-XVIII ст. Найбільш вдалим об'єктом такого дослідження стануть синтетичні та узагальнюючі праці галицьких істориків окресленого періоду. Звідси основою джерельної бази для нас будуть праці таких істориків, як Олександр Барвінський, Богдан Дідицький, Денис Зубрицький, Степан Качала, Теодор Ріпечський, Ісидор Шараневич та ін. Хоча чимало аспектів та постатей галицького історіографічного процесу зазначеного періоду вже досліджувались українськими та зарубіжними вченими, проте спеціально погляди галицьких істориків саме на ретроспективу церковно-релігійних процесів ще не вивчались.

Характеризуючи історичні праці галицьких вчених, необхідно зазначити, що вони переважно акцентували увагу на католицизмі у викладах історії русько-польських взаємин середньовічної епохи. Відзначимо, що узагальнений образ католицизму мислився більшістю істориків не просто

як церковно-релігійний чинник, а також як головний атрибут «європейськості» й ознака належності до Західної/Європейської цивілізації. Головною рисою католицизму, за твердженням галицьких вчених, була експансія на слов'янський православний простір з метою політичного підкорення його (насамперед Польщею, а також Угорщиною чи німецьким Тевтонським орденом) та подальшого окатоличення. Середньовічна Польща, що постійно знаходилася у головному фокусі уваги істориків, трактувалася головним репрезентантом католицької агресії в слов'янсько-православному світі. В історичних працях побутувало поняття *Католицький світ*, до якого історики включали всі країни та народи католицького віросповідання. Змістове наповнення цього поняття відображало не лише релігійний чинник у класифікації великомасштабних просторів.

Фактично Католицький світ мислився як цілісний й самодостатній цивілізаційний простір, синонім понять Європа, Захід, Германський світ тощо. До цього цивілізаційного простору історики однозначно відносили і Польщу. Звідси польсько-руські конфлікти середньовічної епохи трактувалися не просто як міжнародні, міждержавні чи міжконфесійні – вони сприймалися істориками також і як міжцивілізаційне протистояння, як вияв агресії католицького Заходу/Європи проти православної Слов'янщини. Релігійно-духовними й культурно-цивілізаційними антиподами/опонентами Католицького світу історики вважали *Православний світ*, *Руський світ*, *Слов'янський світ*, *Святу Русь* тощо. Католицький світ однозначно мислився як образ чужого/ворожого релігійного й культурно-цивілізаційного середовища. Звідси будь-які спроби проникнення чи поширення католицизму (чи навіть окремих його атрибутів) на Русь/Україну історики розцінювали як прояви ворожості, агресії, експансії та окатоличення. Характерно, що навіть поява та поширення Уніатської церкви трактувалися однозначно як вияв окатоличення Православного світу.

У галицькій науково-історичній думці чільне місце займає наукова інтерпретація зв'язків Галицько-Волинської Русі з Римом. З цього приводу вчені займали далеко не однозначні позиції. Історики-русофіли з їх антикатолицькими настроями акцентували увагу на факті з біографії князя Романа Мстиславовича – його відмові прийняти від Римського престолу королівський титул та церковну унію. Їм, безумовно, імпонувало те, що «так твердо стояв наш Роман у вірі православної»¹. Якщо коронування князя Данила Романовича й надання князівству статусу королівства розцінювалось як безумовно прогресивний крок, що сприяв авторитету Галицько-Волинської держави у західноєвропейському світі, то церковна унія православної церкви цієї держави із Римом сприймалась і оцінювалась здебільшого негативно.

Б. Дідицький, наприклад, залишаючись вірним своїм антикатолицьким переконанням, вважав унійні домовленості князя Данила нерозсудливим та шкідливим вчинком й протиставив йому позицію володимиро-суздальського князя Олександра, що відмовився від церковної унії. «Якби замість унії з Римом, – стверджував Б. Дідицький, – наш Данило успів був зв'язатися ближче з руським же Великим Князем Олександром Невським і подвинути його на спільне діло супроти спільних ворогів Русі, не змогли би проти нас нічого ні татари, ні весь Захід»². Б. Дідицький акцентував і на згубних наслідках цього «схиблення» князя Данила: «власне його унія з Римом навела на нього якнайбільше горе» – війну з татарами. Подібно і Д. Зубрицький відзначав згубність наслідків «необдуманого приєднання до Римсько-Європейської системи».

Д. Зубрицький, а вслід за ним І. Шараневич та Б. Дідицький запропонували доволі спрощене бачення схеми світової геополітичної ситуації у середині XIII ст. За цією схемою, у тогочасному світі виділялися два ворожі, але рівносильні політично-цивілізаційні полюси: католицький Захід («Папська держава») і татарський Схід («Ханська держава»), якому і підпорядковувалась більша частина Руських земель. Між цими двома ворожими одна одній та рівнозначними військово-політичною могутністю державами-цивілізаціями знаходилась могутня й незалежна Галицько-Волинська держава, військово-політичний союз із якою був метою цих двох наддержав. Вчені-русофіли стверджували, що перехід королівства Романовичів на сторону однієї із них здатен забезпечити їй повну перевагу над протилежною стороною. Звідси у концепції русофілів Данило Романович поставав мало не ключовою постаттю тогочасної світової історії, оскільки своїм військово-політичним союзом був здатним забезпечити католицькому Заходу або Золотій Орді лідерство у світовій політиці. Як бачимо, інтерпретація «римської політики» князя-короля Данила Романовича мала у галицькій історіографії XIX ст. провідне місце в обґрунтуванні цивілізаційної ідентичності істориків.

В галицькій науковій думці XIX ст. активно обговорювалось питання про характер релігійно-конфесійних відносин в контексті русько-польських контактів XIII-XIV ст. Б. Дідицький, відомий своїм радикалізмом, стверджував про постійне загрозливе намагання Заходу, передовсім поляків, повністю окатоличити Галицько-Волинську Русь шляхом насадження їй церковної унії з Римом. Щоб увиразнити гостроту русько-польського антагонізму, він вдавався до такого характерного для тогочасних досліджень стилістичного прийому, як зіставлення польсько-католицької і татарської загрози, у якому татарський фактор представлявся значно привабливішим, ніж польський. «Та однак ж треба признати татарам, – писав Б. Дідицький, – що хоть які вони були вороги

наші, а все ж не порушували звичаїв і порядків, які на Русі застали»³. Провідник русофілів вибудував цілу ієрархію чужоземних загроз для Русі: «Батий – хан, хоч татарин, но не відбирав нам нашої православної віри, не творив насилля руській нашій совісті. Папа ж римський вимагав від нас, щоб ми віру православному замінили на унію, та його головою нашої руської церкви визнали»⁴. Як бачимо, у русофілів (подібні погляди спостерігаємо також у Д. Зубрицького та І. Шараневича) антипольські й антикатолицькі переконання займали пріоритетне становище навіть у порівнянні з антитюркським синдромом у їх історичній свідомості.

Перехід Галицького князівства під владу Казимира Великого потрактований негативно насамперед через релігійно-конфесійний аспект політики польського короля. Не підлягало запереченню твердження, що король, сприяючи католикам, значно понизив соціальний статус православних русинів й спонукав багатьох з них перейти на католицьке віросповідання. Як зауважував І. Шараневич, Галицька Русь унаслідок політики Казимира стала втрачати політичний та духовний зв'язок із руським світом: «Русини, приймаючи римську віру, приймали спосіб бачення Заходу, відчужувались Сходу і його принципам, прибирали звичаї поборника Заходу Польщі і накінець відрікались від усіх зносин з іншою їх православною братією поза межами держави Казимирової в Литві і в північній Русі. Таке відчуження галицьких русинів, попавши під Польську державу, від русинів литовських і московських, значно сприяло Казимирові, оскільки тим самим переривався також політичний зв'язок між братією, з'єднаною колись-то походженням і історією»⁵.

Постать «знімечиноного» галицького князя Владислава Опольського потрактована однозначно – як «чужий», передовсім за протегування католицизму. «Той бо князь, – читаємо у Б. Дідицького, – хоч зрештою не злий чоловік, але – на нещастя – завзятий католик... почав цілою жаркістю підпирати упавше вже латинство... та через те він зарівно як покійний Казимир, став нелюбий руському народу»⁶.

Стосовно діяльності «антигероя» національної історії Великого литовського князя Ягайла історики дотримувалися такої думки: уклавши Кревську унію та прийнявши католицизм, цей князь унеможливив остаточне зрушення Литви й започаткував у цій державі литовсько-католицьку (антиправославну за своїм спрямуванням) течію. Майже всі дослідники акцентують на тому, що після Кревської унії Велике князівство Литовське втратило риси руськості, а його подальша внутрішньополітична історія позначена боротьбою двох ворожих тенденцій – литовсько-католицької та русько-православної. В цілому постать короля Ягайла (навіть попри його русько-литовське етнічне походження) викликала у галицьких істориків здебільшого антипатії. Наприклад, Б. Дідицький характеризував

його як «необачного князя-перекінчика», «короля-перекінчика», що «не мав твердого духу віри, не образився польсько-католицькою гордістю»⁷.

Великий литовський князь Свидригайло хоч і позитивно потрактований як «руський» правитель, проте зазнав у праці І. Шараневича і негативної критики за особистий перехід на католицизм. «Настільки можна Свидригайлу дорікати, – читаємо у І. Шараневича, – на непостійність, наскільки він, будучи попередньо грецької віри, перехрестився на латинську, а по тім хоч і був латинником, сприяв православ'ю, часто і на некористь для латинського віросповідання»⁸. На думку І. Шараневича, нетолерантне ставлення Свидригайла до католиків спричинило міжетнічну та міжконфесійну ворожнечу між католиками-литовцями і православними русинами й унеможливило політичну консолідацію двох етносів.

Міжконфесійні та міжетнічні взаємини на руських землях в литовсько-польську епоху розглядалися в галицькій науково-історичній думці як нероздільні. «Віру вважали невіддільну від народності, – стверджував С. Качала. – Кожний християнин латинської (католицької або польської) віри мав вже себе за поляка, а хто був православної (грецької або руської) віри, той мав себе за русина»⁹. С. Качала зауважував, що «польська політика вже у XIV ст. вдяглася в рясу» й відтоді окатоличення стало одним із головних її пріоритетів стосовно Русі. Галицькі дослідники акцентували на насильницьких методах поширення католицизму як у самій Польщі, так і в Русі та Литві, роблячи екскурси в передісторію міжконфесійного конфлікту. Так, С. Качала переконував, що католицизм у Польщі ширився «вогнем і мечем» під впливом німецької експансії, що й стало першою передумовою порушення поляками «загальнослов'янської єдності». Аналогічний спосіб утвердження католицизму Б. Дідицький фіксував і у Литві: «Віру ж свою розширяли ті рицарі на Литві не то мирною проповіддю слова Божого, а вогнем і мечем, мов би це було не святе діло неба, а погана справа пекла»¹⁰. Формуючи в суспільній думці Галичини непривабливий, войовничо-агресивний образ католицизму, названі вчені протиставляли йому цілком протилежний спосіб утвердження православ'я. «Православні отці руської церкви, – стверджував Б. Дідицький, – розширювали віру Христову по-доброму, любовно, а не так, як німці і поляки-католики, у котрих святе діло поширення християнства ніколи не обходилося без мір насильницьких і злобних»¹¹. Аналогічну думку прочитуємо у С. Качали: «Духовенство слов'янське не допускало гадки, щоб Христова церква могла або потребувала послугуватися до своєї цілі муками та смертю. Хрест то єдина зброя Слов'янської (Грецької) церкви»¹². Католицизм, як бачимо, поставав в історичній свідомості галичан як чуже, насильницьким способом насаджене ззовні, несумісне із слов'янською ментальністю віросповідання,

тоді як православ'я – як таке, що органічно прижилось у слов'янському середовищі й стало невід'ємною ознакою «слов'янськості» та «руськості». Тогочасний русько-польський антагонізм дослідники пов'язували насамперед із намаганням поляків окатоличити Русь, а православний обряд розглядали як головну запоруку збереження руської народності. «А все таки побачили поляки, – писав С. Качала, – що роздерта Русь таки тримається єдністю віри, бо ще не тикали руської (себто православної) віри, цього важливого двигуна руської народності»¹³.

У галицькій історичній думці XIX ст. утвердилося стереотипне сприйняття русинів, що перейшли на католицький обряд, як «зрадників», «перекінчиків», «відщепенців», «недоляшків» тощо. Зміна православного віросповідання католицьким (конфесійна конверсія) прирівнювалась до втрати «руськості» й прийняття польської ідентичності. Особи, що прийняли католицизм, поставали ворогами «руської справи»; поняття «іновірець» та «чужинець» вживалися як тотожні. Варта уваги і така деталь, що в інтерпретаціях етнічно-конфесійних відносин тогочасної епохи татари представлені у значно привабливішому світлі, ніж поляки, оскільки перші, як писав Б. Дідицький, «не притісняли нашої святої віри, не обзивали нас поганями, шизматиками»¹⁴. Цей історик досить образно характеризував католицизм («загрозливе латинство») як «чорну хмару», яка «піднімала на нас зброю запалу релігійного чи так званого фанатизму»¹⁵. Особливо неприхильним було ставлення Б. Дідицького до Риму, зокрема до папи Венедикта XII, за те, що той називав русинів «поганями і шизматиками (відступниками)», «заохочував ляшню до дальших заборів руського краю»¹⁶.

У контексті козацької доби не зникала з поля дослідницького зору проблема міжконфесійних взаємин. Історики поділяли думку про максимальне загострення релігійного антагонізму саме у козацьку добу. С. Качала, наприклад, стверджував, що із смертю короля С. Баторія завершилась політика національно-релігійної толеранції у Речі Посполитій, а наступний король – Сигізмунд III, – здійснюючи політику контрреформації, спровокував відкритий русько-польський конфлікт¹⁷. Історик виділив такі причини цього конфлікту: «польські гордощі і самохвальство, релігійна загорілість, примус до унії, поневірка руської церкви, кривди русинів, безнастанне їх винародовлення»¹⁸. Як читаємо у С. Качали, Польща у своїй релігійній політиці стосовно Русі в епоху Просвітництва «доходить до середньовічної темноти». Загалом полонізацію та окатоличення русинів галицькі історики розглядали як головну передумову занепаду й ліквідації Речі Посполитої.

Об'єктом посиленої уваги галицьких вчених був церковно-унійний процес. Аналіз історичних праць українських вчених дає підстави констатувати зде-

більшого негативне ставлення до церковної унії. «Зачинщики унії, – твердив Т. Ріпецький, – Поляки і Єзуїти, придумали її не для цілей релігійних, но для цілей політичних; унія мала стати тільки способом, щоби знищити в народі признаки православної віри і руської народності»¹⁹. Найбільш загострену антиунійну тональність спостерігаємо у дослідженнях Б. Дідицького, за словами якого «язва унії» однозначно «видумана ляхами». Її репрезентантів він зневажливо ідентифікував як «нечестивих уніатів» чи «зрадників-уніатів»²⁰. Неоднозначні оцінки Брестської церковної унії давав С. Качала, за твердженням якого дві сторони (русини і поляки) по-різному сприймали умови цього акту. Якщо для перших «ціла сутність унії залишалась в церковній юрисдикції», то для других унія була способом «з православних, себто з русинів, зробити латинників, себто поляків»²¹. Цей історик негативно відгукувався про насильницькі способи впровадження унії: «Наслідком такого нерозумного і насильного накидування, замість повільного розвитку і ширення нової віри, був упадок унії»²². С. Качала та О. Барвінський звертали увагу на ту обставину, що уніати у Речі Посполитій згодом зазнавали таких же переслідувань, як і православні. На переконання С. Качали, церковна унія у руському суспільстві не мала «твердих підвалин». Загалом С. Качала підтримував тезу русофілів про унію як «польську інтригу» й тому схилився до думки про її негативні наслідки. Негативно-упереджене ставлення до церковної унії домінувало у працях більшості тогочасних істориків.

Таким чином, католицизм в українській історичній думці східної Галичини XIX ст. сприймався не лише як релігійно-конфесійна характеристика; він вважався як визначальний атрибут польського національно-політичного та європейського/західного культурно-цивілізаційного впливу на національний історичний процес. В галицькій історіографії цілком домінував негативно-упереджений погляд на католицизм як уособлення чужої/ворожої релігійної, національної та цивілізаційної експансії. Характерно, що такий погляд притаманний для інтелектуалів обидвох провідних суспільно-політичних течій Східної Галичини – як старорусинів-русофілів, так і для українофілів-народовців. В останніх, правда, антикатолицькі упередження були не настільки загострені. Виразною особливістю рецепції католицизму було те, що галицькі історики, будучи вихідцями із середовища греко-католицького духовенства, в своїх історичних працях оцінювали феномен Брестської церковної унії та Уніатської церкви виключно як польсько-католицьку інтригу.

1 Дѣдицкій Б. Народная история Руси отъ начала до новѣйшихъ временъ послѣ наилучшихъ историковъ составлена и издана Богданомъ А. Дѣдицкімъ. Часть первая. / Богдан Дідицький. – Львовъ. Изъ типографіи Ставропігійського Института подъ зарядомъ Стефана Гучковскаго, 1868. – С. 45.

- 2 Там само. – С. 67-68.
- 3 Там само. – С. 57.
- 4 Там само. – С. 64.
- 5 Шараневичь И. Исторія Галицько-Володимирскои Руси ѿтъ найдавнѣйшихъ времянь до року 1453. На подставѣ жерель написаль Исидоръ Шараневичъ/ Исидор Шараневич. – Въ Львовѣ. В печатни Института Ставропигійского. Накладомъ автора, 1863. – С.202.
- 6 Дѣдицкій Б. Народная історія Руси... – С. 109-110.
- 7 Там само. – С. 114.
- 8 Шараневичь І. Исторія Галицько-Володимирскои Руси... – С. 232-233.
- 9 Качала С. Коротка історія Руси Стефана Качалы / Степан Качала. – Въ Тернополи. Зъ друкарнѣ Іосифа Павловского, 1886. – С.57.
- 10 Дѣдицкій Б. Народная історія Руси... Часть первая... – С. 93.
- 11 Там само. – С. 118.
- 12 Качала С. Коротка історія Руси... – С. 4.
- 13 Там само. – С. 57.
- 14 Дѣдицкій Б. Народная історія Руси... Часть первая... – С. 92.
- 15 Там само. – С. 91.
- 16 Там само. – С. 90-91.
- 17 Качала С. Коротка історія Руси... – С. 37, 51.
- 18 Там само. – С.82.
- 19 Ріпецький Т. Илюстрованная народная історія Руси ѿтъ начала до най-новѣйшихъ времянь написаль Ф. Ив. Р. / Теодор Ріпецький. — Львовъ. Типографія Ставропигійского Института, 1890. – С.272-273.
- 20 Дѣдицкій Б. Народная історія Руси ѿтъ начала до новѣйшихъ времянь пѣсля наилучшихъ историкѣвъ составлена и издана Богданомъ А. Дѣдицкім. Часть вторая / Богдан Дідицький. – Львовъ. Въ типографіи Института Ставропигійського, подъ зарядомъ Стефана Гучковского, 1868. – С. 92,96,134.
- 21 Качала С. Коротка історія Руси... – С. 146-147.
- 22 Там само.

Summary

Ivan Kutsyi

The image of Catholicism in Ukrainian historical ideas of Eastern Galicia in 19th century

The image of Catholicism in Ukrainian Historical Idea of Eastern Galicia in 19th century is studied. The attitude of historians to the Catholic Church and its role in the Ukrainian church and religious history are analyzed. Special attention is paid to the views of Ukrainian historians on the role of the Catholic Church in the formation of the Union of Brest.

Keywords: Catholicism, Church, Union, West, Europe, historiography